

УДК 930.251

Рауль Ріос

ГЕНЕАЛОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО ЮТА

В работе освещены основные задачи и направления деятельности Генеалогического общества Юта.

Генеалогічне товариство має на меті сприяти збереженню генеалогічних документів в усьому світі та заохочувати родини до вивчення свого походження. Товариство було засновано в 1894 році як неприбуткова організація. З своєї штаб-квартири, яка знаходиться в м. Солт-Лейк-Сіті, штат Юта, США товариство поширює свою діяльність на всю земну кулю, воно є членом Міжнародної Ради Архівів.

Незважаючи на те, що товариство створене більше ніж 100 років тому, воно зросло від об'єднання із 13 членів до міжнародної організації, яка нараховує більше ніж 700 висококваліфікованих і відданих своїй справі фахівців. Штатні службовці володіють багатьма мовами і мають досвід дослідження з історії, освіти, бібліографії, мікрографії, бізнесового менеджменту.

МІКРОФІЛЬМУВАННЯ ДОКУМЕНТІВ

У випадку, коли документи неоправно пошкоджені, важливі зв'язки з минулим можуть бути назавжди втрачені. Крихка основа історичних документів може бути пошкоджена в результаті багаторазового користування. Зате, мікрофільмокопії можуть часто використовуватися і репродукуватися, залишаючи оригінали документів непорушними, непошкодженими і збереженими для майбутніх поколінь. У співпраці з установами, які зберігають документи, Генеалогічне товариство Юта почало мікрофільмування та зберігання мікрофільмів з 1938 року і на теперішній час проводило його більше ніж в 100 країнах. Товариство підтримує матеріально співпрацюючі установи з вільним мікрофільмокопіюванням своїх документів; крім того, мікрофільми, що зберігаються товариством, служать дублікатами для архівів у всьому світі, суттєво забезпечуючи таким чином захист інформації на випадок пошкодження або втрати документів. Ці проекти мікрофільмування з успіхом

доповнюються підтримкою з боку уряду, організацій та архівів.

ЗБЕРІГАННЯ МІКРОФІЛЬМІВ

Товариство зберігає мікрофільмовані документи в склепах Скелястих Гір, які лежать поблизу м. Солт-Лейк-Сіті штату Юта. Склепи (печери) знаходяться в каньйоні на глибині 700 футів (200 метрів) твердого граніту з контрольованим кліматом для зберігання мікрофільмів. Шість кімнат склепу спроможні вмістити копії мікрофільмів більше ніж 25 мільйонів томів з 300 сторінками кожний (приблизно шість мільйонів катушок мікрофільмів). Ці документи з усього світу захищені від природної та техногенної стихії.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Жодна група самотужки не зможе зберегти, організувати та зробити доступною інформацію, яка утримується в генеалогічних документах в усьому світі. Таке величезне завдання вимагає об'єднання зусиль власників документів та дослідників усього світу. В дусі співробітництва Генеалогічне товариство Юта прагне працювати з іншими, щоб допомогти зберегти генеалогічні документи та сприяти їх дослідженню.

ПРОЕКТ СПІВПРАЦІ МІЖ ТОВАРИСТВОМ І УКРАЇНСЬКИМИ АРХІВАМИ

В грудні 1993 року було підписано угоду про співпрацю між товариством і Головним архівним управлінням України щодо мікрофільмування генеалогічних документів, яка дає вільний доступ до плівок згідно з законодавством України. Співробітництво з архівами має добрі наслідки. До цього часу товариство допомогло архівам зберегти близько 25000 документів на 3500 касетах мікрофільмів. Проекти співпраці діють у таких українських містах: Київ, Львів, Чернігів, Черкаси, Суми, Тернопіль та Запоріжжя. Проект співпраці у Сімферополі закінчився в 1997 році.

УДК 930.251

Георгій Папакін

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ І КОРИСТУВАННЯ ФАМІЛЬНИМИ АРХІВНИМИ ФОНДАМИ (НА ПРИКЛАДІ ФОНДУ СКОРОПАДСЬКИХ)

В статье рассматриваются вопросы терминологического и источниковедческого определения «фамильный архив» как собрание разного рода документов, отложившихся в результате деятельности извест-

ных представителей родов украинской элиты, история создания фамильного фонда Скоропадских в XVIII–XX вв., состав документов этого фонда и проблемы их сохранности.

Питання виникнення, користування та зберігання такої специфічної категорії архівних фондів, як фамільні, належить до найнерозробленіших в українській археографії. На сьогодні навіть не існує офіційно визнаного терміну, що адекватно відбивав би їх особливості серед інших категорій фондів особового походження. Першу спробу бодай позначити саму наявність таких категорій зробили автори термінологічного словника «Архівістика». Проте вони наводять лише два різновиди цих фондів: родинний (сімейний) фонд та родовий фонд, визначивши їх як сукупність архівних документів, що утворилися впродовж життя та діяльності відповідної родини або ж роду¹.

На наш погляд, ці визначення не можна вважати вичерпними. У них не відбилася та особливість згаданої категорії фондів, яка змушує наших закордонних колег, зокрема, поляків та німців, вживати спеціальний термін (*archivum podworskie*, *Gutsarhiv*), тобто архівний фонд маєтковий (у 20–х рр. ХХ ст. в Україні їх називали ще «поміщицькими»), створений у ході діяльності роду або фамілії землевласників².

Нам здається необхідним наголосити на доцільності вживання терміну «фамільний фонд», більш звичний для українського архівознавства ХІХ — початку ХХ ст. Сліди його вживання ми знаходимо наприкінці ХІХ ст. (О. Лазаревський) та у 20–х рр. ХХ ст. (В. Романовський, В. Новицький)³. Проте слід підкреслити, що усім категоріям фондів особового походження наша архівна наука приділяла і приділяє значно менше уваги, ніж діловим фондам установ та організацій. Ця сумна традиція бере свій початок навіть не з радянських часів, а очевидно ще з доби російської бюрократії.

Приклад польських архівістів має для нас велику вагу, оскільки там вже давно ведеться розробка архівних фондів видатних фамілій⁴, затверджена спеціальна європейська програма з дослідження історії національної еліти під егідою ЮНЕСКО. Велика роль у виконанні цієї програми належить українським архівознавцям. Достатньо згадати унікальний опис–реконструкцію фамільного фонду Мнішків ХІV–ХІХ ст., здійснену В. І. Ульяновським⁵, також нещодавно цікаву розвідку Л. Гісцової про архівні фонди магнатів та шляхти Правобережної України⁶. З сучасної історіографії цієї теми можна згадати ще праці дніпропетровського дослідника В. Заруби, котрий приділив увагу невеличким залишкам родинного архіву охочекомонного полковника ХVІІ ст. Іллі Новицького з фондів Інституту рукопису НБУВ⁷. Віддаючи належне зусиллям шановного автора з дослідження історичної долі та сучасного стану таких фондів, залишаємо за собою право не погодитись із його твердженням, ніби «на сьогодні збереглося дуже мало родинних архівів»⁸. При цьому він перераховує фамільні збірки Марковичів, Милорадовичів, Полуботків, Стороженків та Сулім, відомі з кінця ХІХ ст., але зараз вони не збереглися у первісному стані, зазнавши значних втрат впродовж ХХ ст. У ЦДІАК на зберіганні перебувають не менш значні родинні фонди Галаганів, Максимовичів, Пасеків та Скоропадських, не кажучи вже про фамільні фонди родів польського походження⁹. Є значні фамільні

фонди і в інших державних архівах, хоча і не у великій кількості, що зайвий раз підкреслює актуальність поставленої нами проблеми¹⁰.

Практично двома названими працями і вичерпується сучасна історіографічна база з цього питання. Безперечно, це є суттєвою прогалиною вітчизняних історичних досліджень взагалі та особливо спеціальних, зокрема джерелознавства і архівознавства. Зростаюче тяжіння до вивчення історії національної еліти (досить згадати класичну працю Н. Яковенко про українську шляхту ХІV–ХVІІ ст.¹¹, розвідки С. Білоконя про національну еліту наступних століть¹²) має супроводжуватися розробкою архівознавчих тем, дотичних цій глобальній проблемі.

І тим більше потрібне всебічне архівознавче дослідження фамільних архівних фондів, які є унікальним історичним джерелом, що висвітлює цілий взаємопов'язаний комплекс загальноісторичних, економічних, соціально–політичних, культурологічних проблем, стає незамінним в дослідженні питань народонаселення, соціології, соціометрії, генеалогії тощо. На окреме згадування заслуговують епістолярні аспекти цієї теми. Не слід забувати також, що у фамільних фондах відбилися відомості не лише про певний рід або родину, а й значний обсяг інформації про інших людей, які оточували цей рід, перебували у ділових, службових, дружніх чи інших стосунках з його представниками, нарешті, просто потрапляли у коло їх спілкування або діяльності. І чим значнішим в історії був цей рід, тим більшим стає число втягнутих до його орбіти осіб, тим, врешті, більшим є його вплив на нашу історію.

Це добре усвідомлювали представники української історичної думки у ХІХ ст., і ми мали у цій галузі досліджень досить значний доробок. Вивченню фамільних, родових та родинних архівів і збірок ХVІІ–ХVІІІ ст. свою увагу приділяли такі відомі археографи, як О. Лазаревський, брати А. та В. Стороженки¹³. У 20–х рр. ХХ ст. проф. П. Клепацький зайнявся археографічним опрацюванням фамільного архіву Кочубеїв з Диканьки¹⁴. Але з тих пір вивчення таких фондів було припинено, що спричинило як об'єктивні, так і суто ідеологічні чинники.

Якщо до 1917 р. майже кожне «дворянське гніздо» мало власний архів з обов'язковим набором документів про походження роду, його земельні володіння та господарські відносини, то Перша світова війна 1914–1918 рр., події Української революції та пов'язаної з нею громадянської війни 1917–1921 рр. призвели до руйнації як дворянських господарств, так і масового нищення їх архівів. Зараз просто неможливо перерахувати всі ті зібрання історичних документів, що накопичувалися століттями і в 1917–1921 рр. пішли димом. Ось лише кілька прикладів. Значних втрат зазнали родинні архіви на Сумщині, де переховувались найцінніші з них: в с. Хотені — архів полковника Сумського полку Кондратьєва з документами ХVІІ–ХVІІІ ст., у с. Михайлівці (маєтку Капністів) — архів Павла Полуботка з документами початку ХVІІ ст., у Старому Селі — архів Зборомірських з 1642 р., у Писарівці — архів Савича з 1672 р.¹⁵ У Білій Церкві збе-

I. Проблеми збереженості архівної спадщини: історія та сучасність

ривався значний архів графів Браницьких, але він систематично страждав від усіх погромів та державних переворотів, починаючи з грудня 1917 р. Нищівного удару йому завдали місцеві селяни та червоноармійці аж у 1920 р. після виходу польських військ. Лише невеличкі залишки цього архіву наступного року потрапили до київських архівосховищ¹⁶. В інших місцевостях України становище було значно гіршим, і циркуляр Центрального архівного управління УСРР про врятування «поміщицьких архівів», виданий у квітні 1926 р.¹⁷, вже нездатний був переломити ситуацію на краще. А невдовзі стало і політично небезпечним опікуватися зберіганням та описуванням архівів дореволюційної панівної верхівки.

Те, що маємо зараз у складі Національного архівного фонду — лише залишки колись значних фамільних архівів представників української еліти XVIII–XIX ст. І тим важливіше дбайливо користуватися і зберігати їх в сучасних архівосховищах. Безперечно, одне з провідних місць серед таких фондів як за обсягом, так і за своїм значенням займає фамільний фонд Скоропадських, що перебуває у ЦДІАК України. Цей історичний гетьмансько–старшинський рід впродовж XVII–XX ст. дав двох гетьманів, кількох генеральних старшин, значну кількість військових, політичних, громадських та культурних діячів старої Гетьманщини, України та Російської імперії. Достатньо назвати генерального підскарбія Михайла Скоропадського, генерального осавула (у відставці — бригадира) Івана, генерального бунчужного, потім кірасирського майора Якова, флігель-ад'ютанта фельдмаршала П. О. Румянцева–Задунайського Василя, секунд-майора Михайлу, губернського маршала Полтавщини Івана, фундаторку Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові та відому культурну діячку Єлизавету (за чоловіком Милорадович), кавалергардського полковника і громадського діяча Петра¹⁸.

Як не дивно, але фамільний фонд такого відомого роду ще не знайшов свого дослідника. Ним користувалися лише невелика кількість науковців, які досліджували переважно політичне і культурне життя України XIX — початку XX ст. або постаті гетьманів Івана та Павла Скоропадських. Як цілісний комплекс історичних джерел, створених, зібраних і нагороджених кількома поколіннями роду, цей фонд ще жодного разу не перебував у центрі уваги істориків.

Історію створення фамільного архіву слід розпочати з XVII ст., коли на політичній арені України вперше з'явилися представники родини Скоропадських. За фамільними переказами, вони переселилися під Умань з території Польщі. Проте жодного документа про історичне існування роду до другої половини XVII ст. не збереглося, тому постаті найперших відомих Скоропадських — Федора та його сина Іллі, не кажучи вже про їх предків, сучасним дослідникам виявляються легендарними. Найдосвіченіший знавець української шляхти Н. Яковенко, яка не знайшла свідочств про існування цієї шляхетської родини серед тогочасних архівних документів, вважає їх обох «міфічними», а докази благородного походження родини —

«кумедними»¹⁹. Дослідник історії України XVII–XVIII ст. О. Гуржій підходить до справи більш обережно і об'єктивно, не відмовляючи Скоропадським у шляхетських предках: «справді можна зробити висновки про давнє шляхетське коріння цього роду, представники якого здійснили значні ратні подвиги і користувалися великою шаною у різних володарів».²⁰ При цьому він ґрунтує свою думку на опосередкованих доказах: наявності історичного герба та фамільних шлюбів досить високого рангу, а не на підставі архівних свідчень.

Відсутність документів, що підтверджували б шляхетськість їх предків, у XVIII ст. Скоропадські пояснювали таким чином: «род Скоропадских есть действительно из Польши происходящий издревле шляхетского поколения, жительство и пребывание свое имевший в городе Умане, а села и деревни вблизи онаго; во времена польских королей Владислава VII и Яна Казимира прапрадед их Федор Скоропадский за гетьмана Богдана Хмельницкого полковником был и при подданстве Малыя Россия к империи Российской 1654 года, с помянутым гетманом вышел на сражение с поляками при Жолтых Водах убит, оставя по себе сына Илью, коего за службы генеральным референдарием над Тогобочною Украиною пожаловано, Илья Скоропадский оставил трех сыновей Ивана, Василия и Павла в малолетстве, которые по причине сильнейшего нападения от турок и татар на Польшу и Тогобочную Украину принуждены были, спасая жизнь свою, лишиться не только движимого и недвижимого своего имения с грамотами и дипломами им жалованными от королей польских и древность фамилии их совершенно заверявшими, но к усугублению всего и брата своего меньшого Павла, взятого тогда татарами в плен...»²¹.

Однак втрата цієї, умовно кажучи, «прауманської» та «уманської» частини архіву Скоропадських не означала, що їх наявний фамільний архів розпочинається лише з XVIII ст. Знатну родину, прийняту на службу гетьманом І. Самойловичем, відразу ж пожалували маєтками з військового скарбу. Нагадаємо, що з 1675 р. майбутній гетьман Іван стає військовим канцеляристом при гетьманському уряді, у 1680 — чернігівським полковим писарем; він отримує ґрунти від уряду, купує, бере у посаг — і О. Гуржій датує 1687 р. перший з відомих нині універсалів на його право володіння землями²². Його брат Василь теж почав із писарської посади Генеральної військової канцелярії, потім служив у Березнанській сотні Чернігівського полку. Найдавніші документи, що відклалися у фамільному фонді, датуються 1662 р. Це акти на володіння землями і селянами Дунаєцького маєтку (Глухівська сотня, Ніжинський полк), 1679 р. с. Галенки, Корибутівської сотні Прилуцького полку та с. Лопатка, Воронізької сотні Ніжинського полку, 1680 р. — слободи Кубраківки (передмістя м. Глухова), 1691 р. — с. Полошки Глухівської сотні того ж полку²³. Крім цих документів за останню чверть XVII — початок XVIII ст. вже цитована нами справа про доведення дворянського походження Скоропадських засвідчує наявність у родинному архіві універсалів гетьманів І. Самойловича, І. Мазепи, І. Скоропадського, жалуваної грамоти Петра I, виданих Чернігівському полковому обозно-

му Василю Скоропадському; іменний указ імператриці Ганни Іоанівни, атести та універсал підписані кн. Шаховським (очевидно, від імені Малоросійської колегії) на ім'я його сина, генерального підскарбія Михайла. Згадані документи були надані губернському маршалу Новгород–Сіверського намісництва 1785 р. у вигляді засвідчених копій; найстарішим документом серед них був універсал І. Скоропадського від 18 лютого 1709 р.²⁴

Конкретне місце зберігання оригіналів цих документів, а отже і фамільного архіву, зараз вже встановити неможливо. Поза сумнівом, ними володіли нащадки Василя Скоропадського. Принаймні збереглися відомості, що його онук, останній генеральний осавул Гетьманщини і відставний бригадир російського війська Іван мав значний архів у с. Локні (Локністому) Кролевецького повіту Новгород–Сіверського намісництва. Ми знаємо про цей архів завдяки нещасному випадку — пожежі весною 1783 р., коли згорів панський будинок із сундуками, де зберігалися усі документи: жалувані височайші грамоти, універсали на володіння маєтками, ділові папери про продаж, закладання майна, позичання грошей, патенти на різні військові чини та звання, що видавалися російськими імператорами. Причому ці документи стосувалися не лише самого Івана, а також його братів — Петра і Якова, як це засвідчено у виписі Кролевецького повітового суду про факт пожежі²⁵. Про наявність в цьому архіві значної кількості документів про предків родини ще до пожежі повідомляла вдова Якова Скоропадського Єфросінія: «все о покойных предках прапрадеда полковнику Федору Скоропадскому, прадеду Генеральному референдарію Илие, деду полковому обозному черниговскому Василие, и отцу подскарбия Генеральному Михайле Скоропадских доказательства находились в умершего уже старшего мужье [брата — Г. П.] господина бригадира Ивана Скоропадского уезде Кролевецкого в селе Локне жительствовавшего...»²⁶. Очевидно, що Єфросінія не була докладно ознайовлена із складом архіву, інакше б не згадувала документи про Федора та Іллю Скоропадських, які там навіть гіпотетично не могли перебувати. Але її свідчення переконують нас у факті існування достатньо багатого локнінського архіву, що постраждав від пожежі вже наступного року. Вірогідно, що там знаходилися документи нащадків Михайла Скоропадського, але не всі. Навіть побіжний аналіз нинішнього складу цього фамільного фонду свідчить, що певна кількість особистих документів Генерального підскарбія дійшли до нас в оригіналах, причому таких, що могли зберегтися лише в приватному архіві Михайла Скоропадського. Передусім це чернетки його відомої скарги до імператриці і колегії іноземних справ Росії з приводу раптового усунення Михайла від посади, позбавлення звань, висунення проти нього звинувачень у службовому злочині та утримання під домашнім арештом у м. Глухові. Це все сталося 1753 р., і майже два роки опальний підскарбій намагався довести свою невинуватість чи хоча б отримати офіційно сформоване звинувачення. Він звертався спочатку до самого гетьмана К. Розумовського, потім до імператриці, і чернетки

усіх чолобитних 1754 та 1755 рр. збереглися у складі сучасного фамільного фонду²⁷. Можна згадати також про уривки з щоденника Михайла Скоропадського від 1727 р.²⁸, його листи до багатьох відомих людей, у тому числі до племінника Івана, датований 1742 р.²⁹ До речі, певні документи на право володіння кількома селами на Чернігівщині, зокрема і згаданого вже вище Локнею, також збереглися у вигляді оригіналів другої чверті XVIII ст.³⁰ У фамільному архіві наявні і службові документи, які видавалися Генеральною військовою канцелярією і були підписані серед іншої генеральної старшини і Михайлом Скоропадським³¹.

Отже, враховуючи наявність у фамільному фонді значної кількості оригіналів документів кінця XVII–XVIII ст., можна зробити висновок про досить повне збереження в ньому документів, що відклалися внаслідок діяльності Івана Скоропадського, його останньої дружини Анастасії Маркович, Василя, Михайла, Івана, Якова та їх нащадків. Представники роду уважно ставилися до архівних документів, зберігали створені ними і намагалися зібрати усю архівну спадщину предків. Можна висловити думку про те, що якогось «центрального архіву» роду не існувало, переважна більшість архівів перебувала безпосередньо на місці їх створення, у відповідних маєтках, страждала від стихійного лиха та нещасних випадків, проте у значній мірі дійшла до нас.

Але тоді виникає інше запитання — хто і коли доклав стільки зусиль, щоб на початку XX ст. зібрати усі фамільні документи в одному місці, відтворити ті архівалії, які історично не збереглися, у копіях, іншими словами — хто був збирачем сучасного фамільного архіву?

Безперечно, найголовніша роль в цьому належить діду та батьку останнього гетьмана України Павла Скоропадського і йому самому, як ми намагалися це довести у низці наших праць останнього часу³². Саме він вивіз ці документи (очевидно, з Тростянця) до Санкт–Петербургу і Царського Села, де у березні 1909 р. з ними ознайомився В. Модзалевський і залишився у захваті від цих родинних багатств: «У него большой и любопытный архив, об издании которого все время и шла речь. Всего архива я не успел и проглянуть, а лишь понюхал»³³. Співробітництву В. Модзалевського і П. Скоропадського на ниві збирання та опрацювання фамільного архіву присвячена вже znana література³⁴, але поки що не розкриті усі обставини співробітництва майбутнього гетьмана з іншими знавцем української старовини — П. Я. Дорошенком; хотілося б підкреслити і незаперечний факт великої особистої ролі Павла Скоропадського у цій справі. Зокрема, зберігся (на жаль, недатований) власноручний його рукопис, де зафіксовані архівосховища та фонди, в яких можна очікувати віднайдення документів про Скоропадських. Серед них архів Генеральної військової канцелярії, що зберігався у Харкові, Румянцеvський опис, описи Новгород–Сіверського та Чернігівського намісництв, а також «Архів Красинського» у Варшаві³⁵. Слід відмітити абсолютно професійний рівень цих пошукових вказівок, що згодом мали перетворитися на адреси археографічних експедицій В. Модзалевського та його поміч-

I. Проблеми збереженості архівної спадщини: історія та сучасність

ників. Вони доповнюють аналогічний документ В. Модзалевського про можливі місця зберігання фамільних документів Скоропадських³⁶.

Зібраний, збережений і впорядкований впродовж більш як двох століть фамільний архів наприкінці 1917 р. потрапив під жорна російської революції. Дружина Павла Скоропадського Олександра Петрівна (з дому Дурново), яка у відсутність чоловіка опікувалася архівом і вважала його одною з складових частин родинної спадщини, намагалася врятувати його, зробивши декілька схованок для документів у різних місцях³⁷. Проте їй самій з дітьми після жовтня 1917 р. довелося переховуватися під чужим прізвищем, вивезти дуже великий за обсягом архів не вдалося, і він залишався у Петрограді. Нам вже доводилося писати про одисею фамільного зібрання після 1917 р.³⁸, тут же ми зауважимо, що після майже 10 років перебування у невідомому сховищі те, що залишилося від нього, було штучно розділено на дві частини, потрапило відповідно до Центрального історичного архіву СРСР у м. Ленінграді (документи XIX — поч. XX ст.) та Центрального архіву давніх актів у м. Москві (найдавніша частина). Можна стверджувати, що щоденники П. Скоропадського періоду російсько-японської війни (1904–1905 рр.) та Першої світової війни (1914–1917 рр.) були навмисно вилучені з фонду і знаходяться у невідомому місці³⁹. Шляхи пошуку цих дуже цінних історичних документів полягають у вивченні фамільних архівів пов'язаних із Скоропадськими російських родів Дурново, Олсуф'євих, звернення до архівів російських спецслужб тощо.

На жаль, небезпека цілісності цього фамільного фонду загрожувала і у Києві. Надзвичайна цінність його документів привернула до себе увагу злодія, який у 1919 р. зробив спробу, на щастя, невдалу викрасти кілька документів з нього і вивезти їх за кордон з метою продажу. Ці обставини, а також нещодавнє звернення доньки гетьмана Олени Отт-Скоропадської з проханням дещо обмежити доступ до фонду з етичних міркувань, змусили керівництво ЦДАК перевести весь фонд на режим обмеженого доступу. Віднині, щоб вивчити архівні документи Скоропадських, слід отримати дозвіл від гетьманських нащадків і підписати зобов'язання щодо сумлінного користування цими документами у дослідженнях та публікаціях.

Ми вважаємо ці кроки, спрямовані на збереження нашої архівної спадщини, цілком виправданими. Вони жодним чином не зачіпають інтереси користувачів, не обмежують їх права на проведення наукових досліджень чи ознайомлення зі складом фамільного фонду, але дозволять, ми сподіваємося, зберегти ці архівні скарби для наших нащадків.

Ще один дуже важливий аспект збереження фамільного фонду Скоропадських пов'язаний із фізичною збереженістю його документів. Як ми вже показали, до складу цього фонду входять документи другої половини XVII — початку XX ст., що мають різну основу — пергамент, ганчірковий папір XVIII ст. і звичайний папір XIX — початку XX ст.; крім того, виконані вони і різними чорнилами. Як справедливо зауважила Л. Купріянова на науковій конференції 1995 р., «має бути різниця у зберіганні

документів давнього періоду і XIX — поч. XX ст.»⁴⁰ Проте забезпечити це на практиці, коли весь фонд зберігається в одному архівному сховищі, при одному температурно-вологісному режимі у всій споруді центральних державних архівів України, абсолютно неможливо. Все це вимагає посиленої уваги до проблеми збереження фамільного фонду Скоропадських, розроблення певної програми вивчення фізичної збереженості та режиму користування цим фондом.

Проблеми, що розглядалися тут на прикладі згаданого фонду, є актуальними для усіх фамільних фондів, що включені до складу Національного архівного фонду України. Тому надзвичайно актуальним буде привернення особливої уваги до цієї специфічної і дуже важливої складової нашої історико-культурної спадщини, довести, що вона має свої особливості, які слід обов'язково враховувати при вирішенні питань зберігання і використання цієї категорії архівних документів.

Примітки

¹ Архівістика. Термінологічний словник. — К., 1998. — С. 57, 59.

² Див.: Polski Słownik archiwalny. — W., 1974. — S. 20.

³ Див.: Центральный архив стародавних актов у Києві / Зб. статей за ред. В. О. Романовського. — К., 1929. — С. 155.

⁴ Lielinska T. Archives of the great families of Polish Commonwealth — a legacy of nations of Eastern and Central Europe // Mat. International Conf. «The Private Archives and Archival Materials in the Central and Eastern European Countries». — W., 1999. — S. 193–199.

⁵ Мнишки. Указатель архивных материалов и библиографии. — К., 1989. — 150 с.

⁶ Гісцова Л. З. До історії родових і особових фондів землевласників Правобережної України // Наук. допов. Всеукр. конф. «Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи». — Ч. I. — К., 1997. — С. 101–106.

⁷ Заруба В. М. Охочекомонний полковник Ілля Новицький і його архів // Рукописна і книжкова спадщина України. — Вип. 1. — К., 1993. — С. 20–38; Забутий полковник та його архів // Студії з історії України. — К., 1995. — С. 57–92.

⁸ Його ж. Забутий полковник та його архів. — С. 63.

⁹ Центральный государственный исторический архив УССР в г. Киеве: Путеводитель. — К., 1952. — С. 245–254

¹⁰ Це родинні фонди Гагариних–Стурдза, Шеміотів, Ерделі, Голікових, Маркових, Сабанських, Язикових в ДА Одеської області та ін.

¹¹ Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). — К., 1993. — 416 с.

¹² Білокінь С. Про національну аристократію України // Розбудова держави. — 1992. — № 1. — С. 55–60.

Його ж. Доля української національної аристократії // Генеза. — 1996. — № 1 (4). — С. 132–148.

¹³ Див.: Архив Сулимовских // Фамільные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей XVII–XVIII веков. — К., 1884; Акты фамилии Полуботок с 1669 по 1734 гг. — Чернигов, 1889; Любецкий архив гр. Милорадовича. — К., 1898; Стороженки // Фамільний архів. — ТТ. I–VIII. — К., 1902–1912.

¹⁴ Див.: Клепацький П. Господарство Диканського маєтку Кочубеїв у I пол.: Юбілейн. зб. на пошану Д. І. Багалія. — К., 1927. — С. 967–989; Його ж. Невідомий український мемуар з часів Шведчини // Україна. — К., 1929. — № 34. — С. 3–6 та ін.

¹⁵ Булетень ЦАУ УСРР. — 1927. — № 2 (28). — С. 37.

¹⁶ ЦДАВО, ф.14, оп. 1, спр. 325, арк. 15.

¹⁷ Про поміщицькі архіви: Обіжник ЦАУ УСРР до всіх окрархівів та Головархіву АМСРР від 15.03.1926 // Архівна справа. — 1926. — Кн. 2–3. — С. 99.

¹⁸ Прицак О. Рід Скоропадських (історико-генеалогічна студія) // За величчю нації. — Л., 1938. — С. 150–168.

¹⁹ Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — К., 1997. — С. 288.

- ²⁰ Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський. — К., 1998. — С. 10–11.
- ²¹ ЦДІАК, ф. 1219, оп. 2, спр. 976, арк. 84.
- ²² Див.: Гуржій О. Цит. праця. — С. 17.
- ²³ ЦДІАК, ф. 1219, оп. 1, спр. 755, 734, 757, 803.
- ²⁴ Там само, оп. 2, спр. 976, арк. 84зв. — 85.
- ²⁵ Там само, арк. 66.
- ²⁶ Там само, арк. 72 зв., 73.
- ²⁷ Там само, оп. 1., спр. 69, оп. 2, спр. 1089.
- ²⁹ Там само, оп. 2., спр. 1, арк. 1–2.
- ³⁰ Там само, оп. 1., спр. 71, 72, 76 та ін.
- ³¹ Там само, оп. 1., спр. 63, 64, 66, 67.
- ³² Панакин Г. Павло Скоропадський як діяч архівної справи (до правомірності формулювання питання) // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921): Зб. наук. пр. — К., 1998. — С. 171–173; *Його ж.* Архів, архівний документ у житті Павла Скоропадського (1873–1945) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомч. зб. наук. пр. — Вип. 1. — К., 1999. — 122–134.
- ³³ ЦДІАК, ф. 856, оп. 2, спр. 1, арк. 19 зв.
- ³⁴ Див. крім згаданих вже наших праць також: Коваленко О. Павло Скоропадський і Вадим Модзалевський: Останній гетьман. — К., 1993. — С. 257–260; Археографічна діяльність В. Л. Модзалевського // Матер. конф., присвяч. 150-річчю Київської археографічної комісії. — К., 1997. — С. 360–361.
- ³⁵ ЦДІАК, ф. 1219, оп. 2, спр. 1622, арк. 3–3 зв.
- ³⁶ Там само, ф. 858, оп. 1, спр. 10, арк. 1.
- ³⁷ Там само, ф. 1219, оп. 2, спр. 695, арк. 2зв.–3.
- ³⁸ Панакин Г. Доля архівної спадщини П. П. Скоропадського у сховищах України: Останній гетьман. — К., 1993. — С. 199–202.
- ³⁹ Див. нашу аргументацію: Панакин Г. Архів, архівний документ у житті Павла Скоропадського. — С. 127–129.
- ⁴⁰ Купріянова Л. М. Деякі аспекти забезпечення збереженості документів // Доп. та повід. республ. наук. конф. «Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні». — К., 1996. — С. 143.

УДК 025.7/9 + 025.171

Галина Ковальчук

ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРІГАННЯ СТАРОДРУКІВ ТА РІДКІСНИХ ВИДАнь

В статтє, опираюься на опыт отдела старопечатных и редких изданий Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского и общие методические разработки по сохранности ценных фондов, поданы основные требования к хранению старопечатных и редких книг.

Сукупність традиційних бібліотечних процесів, пов'язаних з роботою над книгою — пам'яткою друку, відрізняється від аналогічних процесів, коли об'єктом діяльності виступає просто книга — джерело інформації. В поняття «книга — пам'ятка друку» (і ширше — «пам'ятка культури») ми включаємо стародруки — видання XV–XVIII ст., незалежно від мови чи місця видання, а також цінні та рідкісні видання XIX–XX ст. У свою чергу рідкісними ми вважаємо не лише видання, що були надруковані малим накладом чи основний тираж яких був знищений з різних причин після виходу, а й нелегальні та заборонені видання, тобто ті книги, що збереглися в незначній кількості примірників. Рідкісними та цінними вважаються також книги — шедеври книжкового мистецтва, що включають кращі зразки шрифтового та художнього оформлення, незвичайний папір, оправу, формат тощо. Цінними є також, як правило, прижиттєві, особливо перші, авторизовані видання творів класиків літератури, науки, суспільних рухів, примірники з автографами видатних історичних осіб, їх маргінальними записами та помітками. Ці основні параметри можна значно деталізувати, але головне — усвідомлення того, що стародруки та рідкісні видання є цінним джерелом для вивчення історії розвитку науки і культури і мають виключну наукову, духовну, матеріальну цінність. Звідси випливає необхідність особливо дбайливого зберігання книжкових пам'яток.

Це завдання вимагає вирішення комплексу проблем. Безперечно, працівники бібліотек, архівів,

музеїв приділяють багато уваги роботі з пам'ятками друку. Проте їх зусиль виявляється явно недостатньо головним чином у зв'язку з досить низьким рівнем матеріальної бази. Крім того, незадовільним є наукове, інформаційне, методичне, організаційне забезпечення діяльності в цій галузі, відсутність відповідної підготовки спеціалістів для роботи зі стародруками та рідкісними книгами.

Розуміння необхідності особливих умов зберігання старовинних та рідкісних видань було усвідомлене бібліотекарями ще в XIX ст. Так, Леопольд Делісле ще 1890 р. писав: «Ми набуємо величезних переваг, якщо будемо відбирати і зберігати в особливих умовах найбільш цінні книги бібліотеки — такі, як інкунабули, рідкісні видання, книги, друковані на веленовому або іншому високоякісному папері, томи, що містять незвичайні гравюри або мають рукописні примітки, книги, що належали знаменитим особам і книги з художніми оправками»¹. Вже в XIX ст. у великих бібліотеках з'являються спеціальні підрозділи для зберігання таких раритетів. Перша світова війна, необхідність термінового виокремлення рідкісних видань з метою евакуації найбільш цінних фондів також об'єктивно прискорили процес створення відповідних підрозділів у книгозбірнях, в першу чергу національних².

Аргументом проти створення окремих відділів рідкісних видань було те, що будь-яке зібрання, сконцентроване в одному місці, наражається на більшу небезпеку, оскільки становить велику принаду і більш легку поживу для злочинців, а також більшу вірогідність повного знищення внаслідок нещасного випадку. Проте проблема не лише в охороні цих скарбів від випадкової небезпеки: головним завданням є створення оптимальних умов їх зберігання — найсприятливішої температури і віддаленості від всього, що може стати причиною повільного, але невідворотного руйнування, — які краще за все га-